

MŰ ÉS SZEREP

Szirmai Károly: *Falak, puszta falak*. Forum, Újvidék, 1970.

Szirmai Károly novelláinak újabb gyűjteménye még egy alkalom az idős író sajátos irodalmiságának és irodalmunk hagyományteremtési folyamatában betöltött szerepének kiemelésére. Eddigi prózájával szemben ez az új kötet nem tartogat meglepetéseket, új és váratlan felismeréseket. Voltaképpen még az elért értékszint megemelésére sem vállalkozik. Az eddigieket tartja meg, mindazokat az ismérveket, amelyek Szirmai Károlynak és irodalmiságának kiemelkedő helyet biztosítottak irodalmunk közelmúltjában (ez a közelmúlt, sajátos módon, egyúttal „régmúlt” is, irodalomtörténeti jelenségek nyugvópontja, szélcsendje) és jelenében. Prózájának világa és értékei mégsem anakronisztikusak. Irodalmunkban a múlt szerepét betöltve vannak jelen; ezért egyrészt meghatározó jellegűek, másrészt túlhaladást igénylők. Kétségtelen, hogy összetett az a szerep, amit ilyenformán Szirmai Károly prózája irodalmunk jelen idejében betölt. Néha nagyobb és súlyosabb is ez a szerep, mint amennyit az ő epikája, prózai világának reális értékei eljátszhatnak. Vagyis, újabb prózánk nagyrészt hiába keres támaszt és indítóerőt Szirmai Károly prózavilágában, nem köthető hozzá mint irányt adó hagyományhoz, mégis — ha önmagába fordulva, önmagán gondolkodva — szilárd támpontot keres, elsősorban a meghatározó táj és világ kutatásában, akkor máshoz aligha fordulhat, mint éppen Szirmai Károlyhoz, Szirmai Károly prózájához, az ő ritkán tudatosult, ritkán végiggondolt, intellektuálisan soha le nem zárt epikai világához. Sajnos, kritikánk mindeddig nem, vagy alig vett tudomást nyolcvanéves magányában élő frónk művészetének erről a vonatkozásáról. A provincializmus, a vidékiesség akut rémével küszködő irodalmunk (s ez a rém egyaránt fenyegeti a tájhoz ragadót és a parabolába elkívánkozót) állandó és minden-

kább állandósuló harcában, tekintet nélkül arra, hogy megnyugtató támpontot nem nyújt, Szirmai Károly prózájának felismerései, sokszor az írói szándéknak is ellentmondó, azzal is perlekedő utólagos tapasztalatai, mindaz, ami anélkül, hogy erőszakvételt jelentene, hozzáadható, hozzágondolható ehhez a prózához, jó segítség lehet, megbízható fegyvertárs.

Szirmai Károly prózája, anélkül, hogy vállalkozna is erre, kiemelkedő szerepének összetettségével, fontosságával lépi túl a maga szabta határokat, rombolja le a vállalt és ma már nem vállalható magatartást.

Ezért és talán csak ezért jelent Szirmai Károly minden megjelenése többet, mint amennyit ma már csak a régi írásokkal rezonáló új novellái objektíven jelenthetnek. Nem lehet véletlen ez az eltolódás a mű objektív értékrendje és a mű időben betöltött szerepe között. Ha valaki vállalkozik majd Szirmai Károly egész novellairodalmának teljes igényű felmérésére, valószínűleg felismeri majd ennek az eltolódásnak objektív feltételeit és forrásait.

Már régóta tudatosodott irodalmi közvéleményünkben, erre mutat rá Bori Imre irodalomtörténete is, hogy Szirmai Károly sajátosan kétarcú novellairó, egyik oldalról a realista történet, másik oldalról pedig a poetizált látomás írója. De ritkábban emelik ki novellairodalmának egy másik, ezzel a megállapítással részben felelő meg határozóját, azt, hogy Szirmai novellája sem a realista látáshoz, sem a poetizált látomáshoz nem kötődik végérvényesen és kizárólagosan, hanem sokszor ellentmondva indító intencióinak és szándékainak egy, tartalmilag és formailag összetettebb, korszerűbb novellatípust alakít ki. Egy olyan novellatípust, melynek mindig pontosan meghatározható geográfiája van, de szellemi töltése, gazdag érzelmi anyaga rendszerint túlmutat a geográfiai meghatározottságon. Novelláiban mindig a Bácskának egy részlete, egy arcele elevenedik meg, de ez a határozott és a novellák leírásait, környezetrajzát mindig rögzítő kötöttség, melyet egyaránt megerősít a részletező leírás és a metaforizáló vízió, nem leragadás, megfeneklés, „lemaradás”, hanem kiváló lehetőség az elevenebb és mélyebb szellemi és lelki tartalmak megformálására. Valahogy e kötöttségek révén, e kötöttségek segítségével közelíti meg Szirmai novellája azt a teljességet, melynek az érintése, kitapintása egyúttal a kor, a világ általánosabb, fontosabb történelmi és szellemi vérkeringésébe való bekapcsolódást is jelenti. E kötöttségnek változatos megjelenési formái figyelhetők meg Szirmai novelláiban. A háttérként jelzett tájkép dekorációs funkciójától a sorsot meghatározó és definiáló tájlátomásig terjed ez a változatosság, s befogja azokat a részleteket is, melyek korokat és évszakokat különböztetnek meg. Akkor a legerősebb és legélesebb, amikor a puszta jelzést túllepve tartalmi minőséggé válik. Rendszerint elementárisak, ösztönösek ezek a tartalmak. Sohasem befolyásolja és sohasem irányítja őket az intellektus fegyelme. Éppen ezért legtöbb írásától távol áll minden moralizálás, minden közvetlen általánosítási tendencia. Az, ami novelláiban többlet, általános vagy szellemi és lelki tartalom, mindenekelőtt a leírt anyag, a látott részletek és arcekék intenzív megélésének következménye. Nem szándék és nem tendencia tehát, hanem valami, ami az anyagból és az anyag láttatásának minőségéből következik. Ezzel lépi túl Szirmai Károly azokat a határokat, amelyeket a tájközpontúság és az abból kikívánkozó tendencia szab meg és ez az aligha szándékolt, intel-

lektuálisan semmiképpen sem irányított írói eljárás határozza meg novellájának sajátos irodalmiságát. És voltaképpen ez minősíti arra is, hogy objektív értékein túlmenő szerepet töltsön be irodalmunkban.

Ezekkel a sajátos meghatározókkal Szirmai Károly valójában a vajdasági magyar novella harmadik vonulatát képviseli, azt, amelyik az anekdotizáló hagyományra épülő és a szociális indíttatású novellatípus közé ékelődik be. Egy olyan novellát ír, mely sokszor ingadozik e két lehetőség között. Amikor az anekdota felé közelít, még meg tudja őrizni sajátos novellatípusának néhány vonását, elsősorban a tájkép szintjén és ilyenkor a klasszikus értelemben vett, mindent a poénnak alárendelő novellaformát eleveníti fel, de ezzel szemben, amikor a közvetlen szociális tendencia felé fordul, irodalmának legsilányabb darabjai kerülnek ki tolla alól, mert megfelelnek és lemond írásának sajátos ismérveiről, hogy a szociális érdeket minél közvetlenebbül képviselhesse. Novellája tehát gyakran letér sajátos útjáról, mintha egyszerre elbizonytalanodna, nem bízna már önállóságában, és ezért igyekszik a két vonulat pályájába bekapcsolódni. Innen aránylag sűrű kisiklásai is. Ez az ingadozás feltételezi azonban sajátos útját is. Az anekdota és a szociális tendencia közötti résen épül ki, a kisiklások ellenére is kimagasló értékeket felmutató novellavilága. Szirmai Károly egész irodalmának e rés (mint lehetőség) biztosítja irodalomtörténeti fontosságát. Kiváltképpen a hagyományteremtés szintjén. Mert újabb novellánk, már régóta hátat fordítva az anekdota egysikű, szórmenti, poentizált struktúrájának és ezzel egyidőben a közvetlen szociális indíttatás és tendencia lobogójának, ugyanezt a rést keresi. Kutatásai során nem támaszkodhat Szirmai Károly novelláinak hagyományértékeire, de az egyszer megtalált lehetőség újabb lehetőségeket feltételez és így módon Szirmai Károly novellája útmutató jellegű.

Új novelláskötetének nem minden darabja, de általános értékszintje mindenképpen újra realizálja irodalmának ezeket az alapvető vonásait.

Különösképpen a halálnovellák. Régi és ismétlődve visszatérő motívumai Szirmai Károly prózájának a halál. A halálélmény már a *Ködben* (1933) c. könyvében jelen van, és egész pályáján végigkíséri, hogy az új kötet egész ciklust szenteljen neki, azt a ciklust, melynek darabjai egyúttal a kötet legjobb alkotásai is. Ezek közül is a *Végtelen menet*, a *Temetés*, *Az eltűnés*, *Az odahaza várakozó* és kiváltképpen a *Szilveszteri látogatás* címűt kell kiemelni.

A *végtelen menet* a koporsók véget nem érő, hosszú sorának és a gyászoló, állandóan gyászoló férfiak, nők gyászmenetének megrázó, szimbolikus erejű látomása, a *Temetés* az életből kiszorult, hajlott korú nyugdíjas, aki már mással nem, csak a halottal, a halállal tud azonosodni, intenzíven megélt, egyetlen lehetséges választásának: az öngyilkosságnak a rajza, *Az eltűnés* az ismert vidék tájképébe, ködlovagként, végérvényesen eltűnő, felszívódó „magas, őszülő, idős ember” utolsó feltűnésének verssel vetélykedő víziója, *Az odahaza várakozó* pedig már maga a halál, és csak int: „Gyerünk, utánam!”, hogy a novella hőse „némán, tehetetlenül” kövesse — mind közvetlen szembenézés az elmúlással, a végérvénnyel. Szirmai azonban nem érzékenyedik el; nem a panasz iratja vele ezeket a novellákat. A végérvényes elmúláson túl is jelentéssel telítettek ezek a novellák. Az emberi döbbenetet, a rémületet csak sejteti, a végső szituációt, az utolsó pillanatot is az élesen látás, a pontos leírás, a

körültekintő közlés eszközeivel eleveníti meg. Így ezekben a novellákban a képek, a leírások kétszeres jelentést hordoznak, egyrészt ellenőrizhetően a reális elemeit tartalmazzák, és ugyanakkor, a halál közelében, szimbolikussá válnak. E két jelentésréteg állandó összejátszása, a reális és irreális, a konkrét és a jelképes, a prózai és a költői, az álom és a valóság közötti feszültségrétegbe helyezi Szirmai Károly írásait. Voltaképpen a közölhető és a közölhetetlen állandó összefüggésláncolatát mutatják így az írások, kiemelkedve a pusztá közlésszintből, és felemelkedve a költői dokumentumszintre.

Figyeljük meg ezt a folyamatot a *Szilveszteri látogatás* példáján.

A novella Szirmai Károly ismert motívumaiból épül. Érkezés, út a vasútállomástól a faluig, majd a falun túl, a kilométerköveket számolva „egy hosszú, piros, tornyos épület”-ig és mindvégig a szilveszteri társaság, a népesség reményében. A házba azonban csak a kerítésen át lehet bejutni, és a házban csend van. Ajtóról ajtóra, a fogyó meleg, az elszálló dohánypüst szorongást keltő izgalmi mellett a halott öregemberig. S azután a távozás, merthogy itt már senkire sincs szükség.

Alig néhány oldalon járja végig az ismeretlen látogató a halál közvetlen közelébe vezető utat. Az író közben csak a részletekre figyel, a táj és a környezet apró mozdulataira, a lépteket követő képváltozásokra, a benső neszekre. A leírások sohasem lépik túl a köznyelvi szintet, a jelzők gyérek és mindig megszokottak, a mondatok egyszerűek és csak a lassú közeledés, a felismerés, majd a távozás monoton ritmusát követik. Mindez elsősorban hangulatot közöl, és mintha szándékában sem volna több, csak egy lehetséges álom vagy történet maradéktalan közlése. Az idő nem gyűrűzik, az indulatok nem csapnak fel, semmi szenvedélyesség... És mégis mindez mögött egy sohasem hallott, de már Szirmai Károly első novelláiban feltűnő *kiáltás* borzalma, szenvedélye, indulata formálódik. Sohasem hallott kiáltás ez, mert nincs, amibe ütközhetne a hang, minden csak a mélyből, elfojtva hangzik; a halál egyedüllét, és a halálon túl nincsenek már ellenállások.

Szirmai Károly nem teremt mítoszt, ő csak egyszerűen és sokszor naivan közli azt, amit látott, amit átélt, ami körülveszi, ami az élete.

Figyeljük meg, hogyan funkcionál egy ilyen szövegintonációban a Szirmai Károly novelláira jellemző kettős jelentésszint. A halott felismerésének a pillanata ez:

Elindult a megvilágított fülke felé, melyet egy szürke márványkandalló és egy boltívoszlop takart el. A kandallóban már nem égett a tűz, s a parázs álomba fészkelődően hunyorgott a hamu közt.

Az oszlopon túl eléje tárult a benyúló fülke, ott ült a ház fekete ruhás gazdája karosszékében, széles felső testével az asztalra borulva. Gyűrűjének ékköve szikrázva szórta sugarát. Előtte feketekávés-készlet, odébb egy lapos skatulya, néhány erős barna szivarral.

Hozzálépett az öregemberhez és megérintette, de az nem mozdult. Halott volt. A halál pillanatában nem volt mellette senki. Csak a sarokban álló kis, üvegcsengős karácsonyfa, mely ezüstkönnyes szemmel révedt a lámpafénybe.

A szövegrész látzatra egysíkú. A megvilágított fülke és a fülke tárgyainak, a fények és a fények forrásainak, mindannak a közlése, ami szabad szemmel is látható. Éppen ennyire szenttelen, tárgyilagos a halál tényének a közlése is. Ez az egysíkúság önmagában is nagy esztétikai

hírértéket hordoz. Megdöbbenést kelt és katarktikus hatást vált ki az író közömbössége, az az idegenség, melyet nem mond ugyan ki, de melyet mindez a szenvtelenség megformál. És az a logika, amivel a szöveg-rész felépül. A *fülke*, a *szürke márvány*, a *boltívoszlop*, a *kialvó tűz*, a *fekete ruha*, a *gazdátlanul szikrázó gyűrű*, a *skatulya* mind a halál tárgyai, a sírbolt tartozékai, olyan nyelvi anyag, mely a halált övezi; ténszerűen és metaforikusan is. Szirmai Károly itt nem írja le a tárgyakat, csak egyszerűen megnevezi azokat. És éppen ez a *megnevezés*, vagyis az, hogy mit nevez meg és azt is milyen kontextusba állítja, eredményezi a szöveg látszólagos egysíkúságát, de eredményezi az egysíkúság felbomlását is. A halált övező nyelvi anyag így emelkedik ki egyszerű jelfunkciójából. Tülli a határt, amit eredetileg megsza-bott magának. Új tartalmakkal bővül új jelentésárnyalatokkal gazda-godik. Valamilyen módon a teljesség felé tendál és ismét anélkül, hogy a teljességet valójában igényelné. A halált övező nyelvi anyag szikár, egyszerű, igyekvően pontos. És ez is egyik feltétele annak, hogy túl-réppen önmagán, kiforduljon önmagából. Valójában az irodalmiság leg-elemntárisabb eszközeinek alkalmazása ez, annak a lehetőségnek a maximális kihasználása, ami az irodalom nyelvét megkülönbözteti a köznyelvtől. Ez a különbözés Szirmai Károly idézett novellájának rész-letében és nyilván egész novellairodalmában is mindenekelőtt meny-nyiségi. A látszólag egysíkú nyelvi közléshez minden erőszakoltság nél-kül adja hozzá az újabb jelentéssíkokat, elsősorban a szimbolikusat. A *fülke*, amelyben a látogató a halott öregemberre rátalál, több mint *fülke*, egyszerre a halál megjelenési tere is, emlékeztető és figyelmeztető funk-ciókkal gazdagítva, és ugyanakkor a halál szimbóluma is.

Úgy tűnik fel, ez az a pont, Szirmai Károly novellairodalmának az a meghatározó jellegű sarkpontja, amelyből egész novellavilága kifordít-ható, megismerhető. Az a kettősség vagy többszörösség, amit a látszatra szándékolt egysíkúság és a szöveg realitásaként kibontakozó többsí-kúság, „többértelműség” eredményez. De még egyszer ki kell hangsú-lyozni: nem tudatosan kialakított, hanem ösztönösen, elementárisan megteremtett kvalitása ez Szirmai Károly novellairodalmának.

És valójában éppen ezért növi túl művét a rámért szerep.

Szenteleky Kornél emlékének ajánlotta Szirmai Károly *Falak*, *puszta falak* című új kötetét. Mintha csak a *Ködben* ugyancsak Szentelekynek ajánlott két novellájára emlékezne ezzel a pálya végéhez érő író. Való-színűleg nem véletlen ez a majd négy évtizedet átfogó rárimelés. Az akkor Szentelekynek ajánlott *Halottak látogatásával szemben* az új kö- tet halálnovellái már a megjárt írói út tapasztalatait kínálják. A négy évtizedet átölelő hívószóval szemben a rím szó reálisabb, tisztább, éle- sebb. Úgy szikrázik, mint a halott ujján a gyűrű. De maradt egy *állandó* is. A magány, az idegenség, a társtalanság, „az emberek szíve köré” „rettenetes acélgyűrű”-t húzó kiáltás ez a korai és klasszikus értékű *Veszteglő vonatok a sötétben* című novellában s az erre válaszoló „to- rokba szakadt asszonyi sikoly” az új kötet *A tűznél* című novellájában. Az önkörükbe zárt és az önkörükből ki nem mozduló emberek zártságát megközelítő, lelket borzongtató, de cselekvésre nem indító kiáltás ez, mely egyszerre szimbóluma a kegyetlenségnek, a szenvtelenségnek, a borzalomnak, az idegenségnek. S mindig következetesen „cudar idő” az, amiben elhangzik ez a kiáltás. S ebben a sűrű időben sokáig marad

jelen, de bármilyen sokáig is tart, semmit sem tud elmozdítani, megmozdítani.

Megrázó tanulsága ez Szirmai Károly novellavilágának. Innen már egyenes út vezet az elhatalmasodó és mindig jelenlevő halálélményhez.

Az idő múzeumának világa ez: „... amit kimondtál, a következő pillanatban nincs többé. Ami idekerül, sohasem támad föl, hiába élesztgetik, keltegetik — hiába cibálják szarkofágjaiból, hiába kísérlük meg egykori szóruháiba öltöztetni.” Ez a motívum járul még a kiáltás motívumához, a „nincs többé” helyzete, az, amit *A vonat elment* című novella oly naivan és oly intenzíven nevez meg.

Mindez nem új a *Falak, puszta falak* novelláiban. Legfeljebb az erősebb nyelvi szikkadtság, az erősebb merevülés, a szigorúbb koncentrált-ság jelent minőségileg mást, de semmiképpen sem újat. Mégis, ez a kötet mintegy lezárja azt a pályát, amit az első kötet, a *Ködben*, oly erővel nyitott meg. S az is jellemző talán, hogy éppen ez a kötet tartalmazza az író első novelláját, *A régi, hűséges fejsze* címűt.

Önmagának az ismétlése tehát, válaszolgatás az évtizedekkel ezelőtti kihívásokra, de sohasem az akkor elért értékek fölött, inkább azok alatt, egy egyenetlen szinten, a letisztulás igénye nélkül, és mégis, mindezek ellenére, élő hagyomány, élő múlt, meghatározó jelleggel, figyelemre kötelezően, önmagukra eszméltetve. A mű értékeinél nagyobb szerep a hagyományteremtés szintjén.

BÁNYAI János

IZGALMAS NÉZŐPONTOK — ÍGÉRETES ÚTKERESÉS

Bereményi Géza: *A svéd király*. Magvető Kiadó, Budapest, 1970.

Bereményi Géza a legfiatalabb magyar írónemzedék képviselője. Kötetének címadó novelláját már korábban, a *Naponta más* c. antológiából megismerhettük, s már ekkor felfigyelhettünk annak sajátos építkezésére, izgalmas nézőpontjára, a szokatlan nyilvánvalóan tudatos keresésére. Ekképpen első, mindössze nyolc hosszabb-rövidebb írást tartalmazó kötete nem hatott meglepetésként: szinte természetesnek tűnt, hogy többi írásában is hasonló törekvésekkel találkozunk, csalódást akkor éreztünk volna, ha ez az előre várt sajátos látószögkeresés elmarad. A keresés tényének megállapításához azonban logikusan kapcsolódik a „találás” számonkérése, kézenfekvőnek látszik, hogy mindenekelőtt azt kérdezzük: vajon a bizarrságra törekvés, a szándékolt játékos-ság, a képzelet és valóság egymásba olvadása önmagáért létezik-e csupán, vagy pedig a valóság újszerű láttatását, rejtett oldalainak megmutatását szolgálja?

„Azt mondják, egy novella magáért beszél”, vallja önmagáról Bereményi a kötet borítójának hátlapján, majd így folytatja: „Ez nem igaz. Különösen mostanában nem, amikor a fogalmak olyan villámsebességgel cserélnek értéket, és egyre kevesebben képesek különválasztani az értékest az értéktelentől. Egyik novella a másikat magyarázza, borítja fénybe vagy árnyékba.” És valóban jó, ha eszünkbe vessük ezt a figyelemztetést, pl. a *Csendőrök és a Játékok a vadászterületen* c. írások kap-

csán. Az előbbi ugyanis önmagában szemlélve valóban csak öncélú játszadozásnak hat, nem egyéb, mint röpke kis kép csendőrököt, gyilkosságot, kivégzést játszó gyerekekről, amelynek elolvasása után nem akarunk belenyugodni a játék komolyra fordulásának elmaradásába, tehát a mögöttes mondanivaló hiányába, amíg végül mégiscsak rá nem kényszerülünk, hogy a kötet egyetlen „üres” novellájának könyveljük el. Jóval több elnézéssel szemlélhetjük azonban, ha úgy tekintjük, mint holmi ujjgyakorlatot a másodikként említett íráshoz, amelyben kétségtelenül a kötet egyik leginkább gondolatokkal teli és gondolkodásra készített írását üdvözölhetjük. Itt is játékkal találkozunk, csakhogy itt már felnőtt fiatalok játszanak: négy fiú és egy lány játssza el egy elhagyott vadászházban, mintegy szórakozásból, egy képzeletbeli illegális forradalmárcsoport tagjainak kölcsönös vádaskodását, amelynek során a szereplők a közöttük megbúvó áruló kiletét és árulásának indítékait igyekeznek feltárni. Ez a „forradalmasdi” már önmagában is, mintegy immanensen felveti a forradalmi magatartás kérdését a konzolidált forradalomban, amikor is a forradalom intézményessége folytán, látszólag vagy valóságosan, hiányzik az igazi (vélt vagy valóságos) forradalmárszerep lehetősége, úgyhogy azt mindössze az ártatlan és romantikus játék pótolhatja csak. E konstellációban aztán csak látszólag paradoxon, hogy a némiképpen a koncepciós pereket is idéző vádaskodás többnyire éppen a konformizmus pozíciójából történik, a „vád képviselői” kalandorságot, szükségtelen kockázatvállalást vetnek a gyanúsított szemére, ergo — és ebben rejlik az írás sajátos iróniája — a langyosan üzleties fogyasztói szocializmus egyedül üdvözítő voltát bizonygatják. De ugyanakkor a játék részvevői valami zavaró belső nyugtalanságnak is hangot adnak: „Minden nyugalom a veszély nyugalma (...). A nyugalom fenyegetés”, olvashatjuk a 116. oldalon, máshol meg a kétely nyílt felszínre vetődésével is találkozhatunk: „A végcél pedig oly távoli, hogy számtalan út vezethet hozzá. Mért ne járhatnánk helyes úton a minket üldöző detektívek?” (125.) De tegyük hozzá sietve, hogy ezek a detektívek nem is léteznek, a játéknak egy csoport vadász megjelenése vet véget. Ennél is érdekesebb azonban, ahogyan a szerző az egyes gyanúsítottak személyét váltogatva, az árulás lehetséges belső indítékait veszi sorra: Lászlóbból azért válhat áruló, mert a „mozgalomhoz” voltaképp egyéni szereplésvágyból, „önmegvalósítási” céllal csatlakozik, Attilát szélsőségesen racionális szemlélete viheti ugyanerre az útra, az, hogy a győzelem elérhetőségét logikus érvekkel nem látja eléggé alátámasztottnak, míg a legegényibb belső motiváció Ferencé, a csoport vezetőjéé, aki a változások szükségességét felismerni képtelen átlagemberek tömegét mélységesen lenézi és ebben gyökerezik saját elhivatottságának tudata, s egyben hajlama is az önkényeskedésre, ami voltaképpen szintén az árulás egy formája — a „forradalmár gögnek” ez a felmutatása kétségtelen telitalálatnak hat, úgyhogy ez a motiváció, a benne rejlő lehetőségeket tekintve, talán még túl is mutat az írás keretein, pl. elképzelhető egy forradalmár-karriert végigkísérő regény lélektani magjaként is, de egészében véve az elbeszélésben ábrázolt különös játék akár egy intellektuális vita-dráma keretszituációját is képezhetné. Ugyancsak az árulás és a mindent átszövő megalkuvásba való kényszerű és keserű belenyugvás novellájának tekinthető a kallódó fiatalokat bemutató *Lángos*, amelyben elsősorban a két cselekményszál ügyes egy-

befonása megragadó, főleg az, ahogyan az írás két egymást kiegészítő komponense a mondanivaló fokozott kicsendülését szolgálja: a lángos-sütéstől remélhető anyagi haszon kedvéért Veszeli a festő kedvenc képeit adja el, az Gordon Tamás pedig a „bombaüzlet” bűvöletében inkább visszautasítja szerelmét, Zsuzsát, akit korábban ő igyekezett a férjétől való válásra rábeszélni (itt említjük meg futólag, hogy az *Utolsó kör a vízen* c., legfőképpen az ügyes csattanó révén komolyabb tartalmat kapó novellában, sok tekintetben ennek a szerelemnek az előképe bukkan föl). Az írás végkifejlete pedig még inkább elmélyíti a sivárságnak azt az érzetét, ami végig áthatja az elbeszélést: azt ugyanis, hogy a két vállalkozó szellemű fiatal helyett, a megvesztegetésre áldozott tetemes összeg ellenére, a lángossütési engedélyt az egyik illetékes hivatalnok rokona kapja meg, semmiképpen sem lehet valami jól megérdemelt póruljárásnak tekinteni — sokkal inkább azt példázza ez, hogy az „árulók” menthetetlenül alulmaradnak a birtokon belüliekkel, a „még csak nem is árulókkal” szemben. Kár, hogy a szerző itt szinte kizárólag a „hemingway-i”, párbeszédkekből felépült novellának éppen leginkább megtanulható rutinelemeire épít (éppen a legfőbb érték, a sorok közötti érzékeltetés hiányzik az egészből), s így ez a rendkívül éles töltetű és szerkezetileg is jól felépített novella esztétikai megvalósulásában kissé elmarad mondanivalója mögött. S emellett ebben az írásban a máskor oly megkapó játékos elemek is háttérbe szorulnak. Annál inkább játékosnak mondható a kötet sorrendben legelső novellája, az *Irodalom*, amelyben megtaláljuk az írói hitvallás elemeit is, sőt bizonyos értelemben „műhelytitkokkal” is megismerkedhetünk, pl. a valóságos élményanyag metamorfózisával, irodalomná válásával: mégis, az, hogy Dobrovics, a fiatal író, aki titokban nagybeteg nagyanyja halálát kívánja, egy kém-történetet ír, amely egy, a nagyanyáról mintázott öregasszony megfojtásával végződik, s ugyanakkor nagyanyjának azt hazudja, hogy Victor Hugo *Nyomorultak* c. regényét ő írta álnéven, amivel mellesleg az öregasszony utolsó óráit is könnyebbé teszi, legfőképpen Bereményi lélektani érdeklődéséről árulkodik. Lényegében lélektani fogantatású *A svéd király* is. A bizarr alapötlet ugyanis, a Nagy Péter ellen hadakozó XII. Károly svéd király kilépése a Somogyi által olvasott könyvből, az, hogy önálló életre kelve, önmagát igyekszik igazolni, s ugyanakkor makacsul érdeklődik Somogyi volt szerelme, Ágnes iránt, akire viszont Somogyi nem szívesen emlékezik, cseppet sem hat holmi önmagáért való zsonglórködésnek. A közös lélektani szál kettejük mindenáron való öngazolásra törekvésében lelhető fel, kár azonban, hogy a szerző éppen csak érinti ezt a szálát és nem aknázza ki jobban mindazt, ami ebben a történelmi szintű cselekvést és a magánélet apró mozzanatait egyaránt meghatározó lélektani tényezőben mint lehetőség megmutatkozik: a két figura egymást kérdőre vonása a meglévőnél sokkal többet is felszínre hozhatott volna, főleg ami a dolgok etikai oldalát illeti. Már címével is a történelem iránti erős érdeklődésre vall a *Történelem* c. hosszabb elbeszélés is, amelyben Károlyi Mihály inasáról, Boksáról olvashatunk. Bereményi a hajóút leírásakor a szimbolizálás kitűnő lehetőségét találja meg, amikor elmondja, hogy Bokska képtelen megérteni a zónaidő fogalmát, s így az Amerikába igyekvő hajón az órák visszaigazításában holmi gazdája elleni összeesküvést lát, amellyel szemben hiábavaló minden védekezés, s ez a rögeszme annyira áthatja,

hogy később, a forradalom bukása után, minden együttműködést elutasít az illegális mozgalom emberével, és inkább az öngyilkosság útját választja. Talán szükségtelen is megjegyezni, hogy magatartása milyen mértékben jelképezi itt a magyar történelem egy egész korszakának kollektív közérzetét, s hogy egészében véve is egy sajátos, elszomorító „nemzeti jellemvonást” szimbolizál. De ugyanígy szinte a kulcsjellegű szimbólum szerepét tölti be a szervezetből minden fölösleges bomlásterméket kipárologtató gőzfürdő a *Levelet Zs. asszonynak* c. elbeszélésben, amely Kazimierz Brandys lengyel író *Levelek Z. asszonyhoz* c. könyvét idézi emlékezetünkbe, nyilván nem is véletlenül, mert az írás hőse a gőzfürdőből gondolatban intéz lengyelországi élményeiről szóló levelet *Zs. asszonynak* (érdekes megjegyezni, hogy a lengyelországi út leírása mennyire emlékeztet Módos Péter ugyancsak a *Naponta más* c. antológiából ismert *Futás* c. elbeszélésének egy részletére, még szerepét tekintve is, annyira, hogy emögött közös élményt sejtünk), amely út során éppen a lengyel—magyar történelem közös sajátosságainak felismerése révén döbben rá egyben közép- illetve kelet-európai mivoltára is, arra, hogy mindazt, ami a táj és a történelmi múlt meghatározó szerepe révén lényének részévé vált, semmiféle „gőzfürdő” sem párologtathatja ki belőle. „Hiába a tisztítószerek, mert a csókok, az ütések bőrünk alá bújnak, ereinkbe kapaszkodnak. Testünk — mint térkép őrzi a földtani változások nyomait — jelekkel teli, s egyszerre több helyen feltalálható, a jelen pillanat csak szimbólum, testünk pillanatnyi állapota az addig ránk csókoló szerelmek, ránk mért ütések összességének arzenálja.” Tíz oldallal odébb pedig e kozmopolitizmussal, annak kísértő jelenlétével belső vitát folytató, kitűnő intellektuális elbeszélés mondánivalójának mintegy összefoglalásával találkozunk: „Levelemben — ha figyelmesen átolvassa — számos esetben találkozhat a történelem szóval. Jogos a kérdés: miért keresem én mindenütt, mindenben a történelmet? Különös érzésem ösztönözne erre? Korántsem. Inkább igényem van rá. Vegyük most szemügyre, miből táplálkozhat ez az igény? ... Ez a hely, ahol élünk — idézem levelem egyik állítását —, jól tudjuk, a drámai fordulatok helye, de tán sehol sem ilyen erős és élő a múlt, mint itt és közvetlen közelünkben. Történelmünket mintha ollók vagdosták volna darabokra — így látom gyakran. Mert én is hajlamos vagyok arra, hogy a pillanatnyilag égető kérdések felől nézzek vissza a jelen végtelenbe nyúló okaira. De innen ered az az Ön által oly sokszor megmosolygott makacsságom is, mellyel az összekötő szálakat keresem fordulatok szabta történelmünk darabjai között. A folyamatosságot, az összefogó erőt.”

Ez az idézett szöveg, úgy véljük, önmagáért beszél, s ha ehhez kiegészítésképpen megemlítjük e helyenként esszészerű írás mesteri felépítését, az idősíkok ügyes átváltásait, egymáshoz kapcsolását s a megragadó hangulati elemeket, akkor talán sikerült érzékeltetni, hogy Bereményi leginkább benne tudta megteremteni eddigi, a többi írásban inkább külön-külön megmutatkozó erényeinek szintézisét. Egy komplex szintézis ígéretét, amely a kötet egészére jellemző, kicsit még bizonytalan, több irányban is utat kereső írói magatartás ellenére is arra vall, hogy Bereményi Gézáról még hallani fogunk.

V. Z.